

Az első értekezéslet ügyünkben Amerikában.

Tisztelt olvasóink bizonyára emlékezni fognak folyóiratunk mult évi folyama 3. füzetének 262 s következő lapjain adott ama tudósításunkra, a melyben értesítettük, hogy angol és amerikai unitárius atyánkfiai irántunk való meleg szeretetöktől, s helyzetünk iránt való érdekeltségöktől indittatva minket Budapesten meglátogattak, s ott ennek következtében m. é. jun. 14—16 napjain egy nemzetközi unitárius conferentia tartatott. Mi ez általuk kezdeményezett conferentia czéljához képest megismertettük velök egyházunk 300 éves történetét, s ennek folyamán gyakori megpróbáltatásait. Eléadtuk jelen helyzetét, s a polgári szabadság hajnalának felderültével hazánkban a szabadabb és józanabb vallási elveknek mind általánosabbá lételét. Eléadtuk különösen iskoláink állapotát, szükségzeit, hiányait, s azokat a teendőket, a melyek egyfelől Jézusnak ama parancsa következtében: „hirdessétek az én tudományomat az egész világnak“, másfelől a nevelés ügyének lehető legmagasabb színvonalra emelése tekintetéből, előttünk állanak. Angol és amerikai atyánkfiai viszonyaink tisztább ismeretével, szükségzeink pótlása iránt erős elhatározással s minket a legszebb reményekkel biztatva távoztak el körünkből. S hogy említett lelkes afiai itt létének és azóta végbevitt fáradhatatlan munkásságának már is eredményes eredményei kezdettek mutatkozni, legfényesebben bizonyítja ama meeting, a melyet jelen évi februárk 22-én Bostonban a déli congregationalista egyházban tartottak. E gyűlés Hale és Fretwell urak működése következtében jött létre. A gyűlést Hale ur elnöklete alatt az amerikai unitárius társulat titkára R. R. Shippen ur nyitotta meg egy gyönyörű imával. Tárnya a magyar unitáriusok ügyének anyagi támogatása volt. Szónokok, a kik amerikai atyánkfiaival minket és viszonyainkat megismertettek, a t. olvasók előtt már ismeretes Hale, Fretwell és Morison urak voltak.

Minthogy az e gyűlésen elmondott kitünő beszédeknek kivonatos ismertetése csak halvány vonásokban állítaná t. olvasóink elébe érintett afiai meleg rokonszenvét, érdekeltségét és buzgó tevékenységét, hadd álljanak itt azok egész terjedelmökben:

Ifj. Fretwell János ur beszéde.

„Max Müller a Westminster Abbeyban tartott jeles felolvasásában a világon levő vallásokat missionarius és nem-missionarius vallásokra osztotta, azt állítván, hogy csupán a missionarius vallások, vagyis azok tarthatják fenn magokat az emberiség között, a melyekben élet, erő és hit levén, meggyőzni és hódítani ohajtanak. Ez egyháznak papja az Ellsworthben tartott központi conferentia tagjainak azt mondotta ezelőtt 18 hónappal, hogy mindazok az egyházak, a melyek magoknak éltek, el is enyészhetnek. Már most melyik osztályhoz tartozik az unitárismus a keresztények seregének? Ahoz-e, a mely csak saját javára dolgozik, avagy ama hivebb szolgálóhoz Krisztusnak, a kik széljeljárnak, s az ő evangéliumát minden népeknek hirdetik?

„A felekezeti egyházak tagjai többször hibáztattak minket úton útfélen, hogy nincs meg bennünk az a missionariusi buzgóság, a melynek a mi meggyőződésünk által okozott örömből és bátorságból természetesen elé kellene állania. Mások — s ezek saját nevünket viselik — látszólag okot adtak e szemrehányásra az által, hogy félnek, nehogy valaki őket proselyta-szerzőknek, vagy politikailag különcöknek tartsa. Én meg vagyok győződve, hogy a hiba nem az unitárismusban rejlik, hanem az annak szelleméhez való hűtelenségben. Miként a Luther szava felvillanyozta Hutter Ulrikot, hogy ifjukorának undok vétkeitől elforduljon, s felkiáltva eme szavakkal: „Oh század! Oh század! Mekkora öröm élni! A művészet és tudomány haladnak! Istennek igazsága végre tiszta lett!“ életét a protestantismus ügyének szentelje: úgy midőn azok a hibák lassanként eltűnnek, a melyek a keresztény vallás dicső fényét eltakarják, nem lennének emberek, ha minket a kifejtett igazság a leghőbb vágygyal nem ihletne tudatni az egész világgal a reményt, örömet, bátorságot és buzgóságot, a melyeket annak szent tüze szívünk oltárán felélesztett! Ma este, ha az idő engedé, nagyon szeretnék egy hűhózu történetet beszélni el önöknek az unitárius hit által táplált erényekről, s aztán arra kérném önöket, hogy hi-

tökhöz és hazájukhoz méltó izenetet küldjenek amaz erdélyi Bostonba, a melynek üdvözetét magunkkal hoztuk önök számára.

„Egy év múlva félszázada lesz annak, hogy a „brit és külföldi unitárius társulat“, az amerikai unitárius társulat ikertestvére, ugyan abban a szellemben és ugyanazon a májusi napon megalakult. A címében levő „külföldi“ fogalom még születése előtt igazolva lön, mert alapítói egy kis latin röpiratot*) bocsátottak ki a világba, a melyben eléadták hitöket és Angliában való helyzetöket, hogy jöjenek nyomára, ha valamely távoli tartományban történetesen lenni találnának oly keresztények, a kik, miként ök

„Ugy imádták az atyát ö szent fia által,

Mint midön az egyházat e hit hatá által“.

„És néhány nap múlva, miként az újon-szülött kis gyermekhez az első üdvözet, egy latin levél érkezett Pannonia erdein túlról, amaz országból, aláírva: Sylvester György, a kolozsvári unitária ekklezsia rendes papja. Ebben elé volt adva, hogy kelet felé, a nyugoti miveltség szélén, egy 106 gyülekezetből álló egyház van, a mely magát a mi nevünkön nevezi, a mi hitünket vallja, s e hithez minden üldözés daczára szilárdan ragaszkodik. Ámde atyáinknak ekkor nehéz munka súlyosodott otthon a vállaira. A közlekedés bajos volt, és embereink nem ismerték erdélyi testvéreink szükségseit. Ök földművesek voltak, s csak magokon segítettek. Szenvedéseiket csendesesen viselték. Amaz évekből csupán két-három feljegyzést találtam rólok adataink között. E feljegyzést Dr. Bowring János, legjobb és legbuzgóbb világi missionáriusaink egyike tette. Azonban 1830-ban a kolozsvári unitarium collegiumnak egy fiatal tanulója, értesülvén nyugot Európa forradalmi mozgalmairól, kijött, hogy azokat szemével lássa. E fiatal ember Párisból Londonba jött, s az 1831-ki „Monthly Repository-ban egy igen érdekes levelet látok tőle, a melyben a mi hitfeleinknek az övéiről beszél. Átmenve az atlanti tengeren, meglátogatta az önök egyházait Massachusettsben. Ö nem kért semmit, nem is vitt haza pént; de vitt politikai és vallási tekintetben szerzett gazdag tapasztalatot, a mely az unitárius hagyományhoz hiven, alkalmassá tette öt arra, hogy otthon honfiai javára munkáljon. De az önök és a mi intézeteink komoly növendéke csak múlt érdekert gerjesztett közöttünk; mert

*) E röpirat czime ez volt: „Unitarium in Anglia fidei, historiae et status praesentis brevis expositio. W. J. Fox et R. Aspland. Londini, Prid. Kal. Maj. MDCCCXXI.“ 8-r. 13. l. S. D.

mi a „reform bill“-el voltunk elfoglalva, a mely polgári és vallási küzdelmeink egyik első diadala volt. Mindazáltal ez egyházak, ha elfeledtük, sem aludtak. A hazatérő száműzött gazdag terhet vitt haza hozzájuk a bölcseségből, s oltáraikon újra fellobogott az a szent hazaszeretet, az igazsághoz való hű ragaszkodás, a mely mindanynyszor elért, a hányszor a Habsburg ház durva lábainak nyomását érezteté.

„1848-ban a forradalom hulláma öntötte el egész Európát. Azt hittünk egy pillanatra, hogy végre felsütött a szabadság napja Magyarországra. A magyar nemzet, ihletve Kossuthnak az ök vallásos érzelmeikhez intézett felhívása által, az Urnak és Gideonnak fegyverével harczolt, s megtartotta függetlenségét a jézuita befolyás alatt álló Austria katonai hatalma ellenében. De segílyt kapott Oroszországtól, a melylyel derék alattvalóit elnyomja. Egész Európa és Amerika elborzadt, midőn ama gyilkolások hírét hallotta, melyeket a németek Blum Róberten *) Brigittenauban, vagy a fellázított idegen nemzetiségek Erdély halmái között végbevittek. És Kossuth a helyett, hogy mint keleti Európa fiatal köztársaságának követe jött volna nyugotra idősebb testvéréhez, száműzöttként menekült az önök partjaira, követve honfi társainak ezerei által, a kik, a mint ezt nekem Hale ur mondotta, igyekeztek visszafizetni azóta az önök vendégszeretetét a csatamezőn. Brace Károly azt mondja Magyarországról 1851-ben adott leírásában, hogy az alföld lakói, a kiket Kossuth lánglelkü szónoklatával a magyarok Istene iránt buzgóságra indított, pusztán hagyták templomaikat a leveretés napjaiban, mert nem hihették, hogy ha Isten volna, el tudná nézni, hogy ök anynyi jogtalanságot szenvedjenek. De ha Brace Károly, a kinek ámerikai ruháján a magyar szabadság dicső harczában kapott sebek vércseppjei piroslottak, a helyett, hogy N. Váradon elfogták, s rendőri felügyelet alatt kísértetett kívül a határon, a Sebes Körös völgyén elment volna Kolozsvárig, vagy azon is túl, 106 unitárius templomra akad, a mely nem csak egyszer van nyitva egy héten, mint a mi divatszertü templomaink, hanem nyitva van minden reggel. Itt láthatta volna, hogy az ősz haju székelj földmives honfitársai halála, vagy száműzetése feletti bánatában, vagy talán a magyar szabadság ellenei által megbecstele-

*) Blum Róbert egyike volt ama lelkes német katolikusoknak, a kik az 1848-ki szabadságharcz alkalmával Némethonból Bécsbe jöttek. S. D.

nitett leánya miatti szégyenében még mindig tudott leborulva imádkozni Ézsaiással: „Jóllehet Ábrahám elfordítja tőlünk az ő arcját és Izrael nem ismer meg minket, te Uram a mi atyánk és szabadítónk vagy; ez a te neved öröktől fogva“. Az ily emberek ellenében a jézsuita sötétség csak rövid ideig tarthat, de örökké nem; mert a seregek ura velök van.

„A durva erőszaknak nem sikerülvén a székely unitáriusokat hitök mellől eltántoritani, Austria más módot kísérelt meg. A mint Paget urnak 1857-ben irt leveléből látom, az unitárius püspök kevesebbet kapott évenként 520 forintnál, s ezt is felválthatatlan pénzben; és Austria 1850—51-ben elhatározta őt megvesztegetni, hogy a benne helyezett bizalmat elárulja. Találkoztak magyar nemesek, a kik sokkal kevésbé nyomasztó körülmények és kísértetek közt eladták hazájukat, el hitöket. De a püspök, a kinek jövedelme kevesebb volt egy bostoni utczaseprőénél, megvesztegethetetlen maradt. Miután az unitáriusok megvesztegetésére irányzott minden kísérlet meghiusult, az osztrák kormány 1856—57-ben egy ennél gonoszabb tervvel lépett fel. Miként a massachussettsi független egyházak, ugy az erdélyi unitáriusok is kiváló gondot fordítottak eleitől fogva gyermekeik nevelésére, sőt a mint a különböző felekezetű emberektől hallottam, iskoláik ma is felette állanak a többi felekezetekéinek. Tanáraik, ámbár jeles képzettségű emberek, csekély fizetésért működtek. A kolozsvári iskola igazgatója csak 480 frt. fizetést kapott. Négy tanár évenként csupán 300—300 frtot. A tordai és székely-keresztúri iskolák igazgatói pedig csak 250 frtot. A kormány eme szegénységöket arra akarta felhasználni, hogy az intézkedést emez iskolák felett kezébe ragadja. Képzeljék önök az unitáriusok iskoláit jézsuiták által igazgatva! az ország értelmi szabadságának forrását és erkölcsiségét e fekete internationalisták kezében, a kik az emberi méltóságnak a legnagyobb ellenségei az egész világon! E terv hallatára félelem és aggodalom szállotta meg az embereket. De a székely még sem ment koldulni. Nem, hanem hihetetlen áldozatot hozott. Bár a szabadságharcz viharában birtoka elpusztult, csürét és erdeit a hatalom rabló csordája felégette, a munkás kezek Világos hantjai alatt feküdtek, vagy a honfi szívet a Thames és Missisippi partjain a honfájdalom dülta, — mindazáltal iskolái megmentése tekintetéből újabb terhet rakott birtokára, s az itthon maradt kezek önként megtettek mindent az ügy érdekében. A szegény jó szívvél adott

a mi szegénységétől kitelt. És a gazdag? Nekik nincsenek gazdag embereik. S mégis öszszeteremtettek 134,000 forintot, a mi sokkal nagyobb áldozat volt tőlök, mint lenne egy millió a bostoni unitáriusoktól. Azonban Austria, a mely a concordatum által saját jogait a pápának feladta, többet kívánt. A kormány valódi célja az volt, hogy bészárja iskoláikat, a melyekben anynyi erdélyi ifju szivta bé a szellemi szabadságot, midőn akkora tőke kimutatását követelte tőlök, a mekkorát egy szegény vallásközönség elé nem állíthatott. De szerencsére egy angol lakott köztök, a Martineau Jakab tanuló társa. S ez ügyöket az angol unitáriusok elé terjesztette. Önök olvashatták az ő levelét 1857-ben, az ámerikai unitárius társulat „Quarterly Journal“-jában. Ámerika ekkor nem segíthetett ama rettentő crisis miatt, a mely őt amaz évben érte. S mielőtt az önök évi gyűlésének ideje elközeledett volna, az angol unitáriusok öszszehozták amaz öszszeget, a mely szükség volt arra nézve, hogy keleten lakó hős testvéreinket az őket fenyegető veszélytől megmentse. Egyházaink adományát tiszt. Tagard Eduárd ur elvitte Kolozsvárra. És a magyar unitáriusok képesítve lőnek meghiusítani a kormány béavatkozási törekvéseit. Ez volt az utolsó szolgálat, a mit ő hitünknek és az emberiségnek tett. Meghalt, mielőtt haza ért volna, hogy apostoli útját, és az ottani egyházakban szerzett tapasztalatait nekünk elbeszélje. De midőn a mi székely testvéreink nekem Tagart Eduádról beszéltek, könnytelt szemekből és reszkető ajkaikról azt olvastam le, hogy reájok nézve a mi elköltözött barátunk nem halt meg, és hogy az a küldetés, a melyben ő meghalt, szilárd öszszekötő kapocs marad köztök és közöttünk, s jele gyanánt fog szolgálni az élő Krisztusban való közös hitünknek. Mind azok az angol vagy ámerikai unitáriusok, a kik a magyar unitáriusokkal azóta érintkezésbe jöttek, mint p. o. Steinthal, Dall, Tayler J. János, Hale E. vagy én, a kinek szavaim sokkal erőtelenebbek, minthogy tárgyamat kellőleg tolmácsolhatnám, — mi bizonytságot tehetünk e szükségben adott segélynek szellemi becséről. A Tagart emlékére lőn felállítva a „magyar alapítvány“ a Manchester New Collegeban. Az igaz, hogy ezt a brit és külföldi unitárius társulat évenként szokta megszavazni 1000 frtban, De azt hiszszük, hogy ez alapítvány sokáig élvezhető és folytonos lesz. Már eddig is őt fiatal ember élvezte ez alapítványt, a kik tanulmányaikat otthon bévégezve, valamelyik német egyetemre mentek, s onnan hozzánk jöve, ez alapítvány segélyével megismerkedtek An-

glia legjobb gondolkozásmódjával. Ez ifjak közül egyik, Uzoni, meghalt. A másik, Derzsi, jelenleg Londonban van. A más három, u. m. Simén, Benczédi és Kovács, tanárok a kolozsvári collegiumnál, s szóval és tollal működnek az angol és amerikai eszmék terjesztésén honfiaik között. Ők a Channing, Parker, Bellows, Martineau és Clarke Jakab neveit nemcsak saját egyházukban tették ismeretessé, hanem ismeretessé tették majdnem minden protestáns egyházban Magyarországon. S a menyinyire működéseiket figyelemmel kísértem, meg vagyok győződve, hogy széles ismeretök, mély valóságosságuk, az emberiség iránti hő ragaszkodásuk, Anglia és önök iránti rokonszenvek szebb és jobb eredményeket fognak szülni, mint a minőkről Tagart és Paget álmodtak. De Morison ur többet fog mondani önöknek az ők jelenlegi működésökről. Én még csak egy pillanatnyi türelmet kérek önöktől, hogy visszavezessem önöket a meszsi mult időkbe, s elmondjam azokat az okokat, a melyek a székelyföld unitárius földmiveseit oly dicső kovászaiává tette Magyarhon nemzeti életének, a minők Ámerikában az Új Angliabeliek.

„Kolozsvár, e kárpáthegyi Boston, a régibb időben fontos hely volt. A keresztetek rajta jártak át a szent földre, s a kelet gazdag termékeivel megterhelt karavánok biztosabban útaztak az erdélyi alpokon át Dánzig és észak felé, mint a törökök által veszélyeztetett Duna hullámain. És így e száz városot a magyar dal „kincses Kolozsvárnak“ nevezi. Itt látkak az alsó rajna vidékéről béköltözött szászok, a kik a korábbi erdélyi fejedelmek igazságos kormányai alatt, a Kárpát hegylánczai között, felépítették várszerű templomaikat, és ezek körül az ők városaikat, a hol a szerzett vagyon biztonságban, a jog védve legyen a hatalom ellen, s az értelmi mivelődés virágozhassek. Miként a hegyi székely nép, ugy ezek is több értelmi erőt sajátítottak el magoknak a térségek lakóinál a kemény munkát igénylő életmód által. Ez életmód előkészítette őket a reformatióra. Midőn Luthernek hatalmas szava Európát egyik szélétől a másikig áthatotta, s a vátikánt egész alapjáig megrázta, az ez által okozott vihar mindenütt megrázta a légkört. E hatalmas szózat a távoli Erdélyben is meghallatszott. Az emberek felébredtek és figyelni kezdettek. Hallották a reformatio szabad eszméit visszhangzani a hegyekről. Hallották azok lassu moráját keresztül huzódni a téreken. És a Luther tanai már 1525-ben szilárd gyökeret vertek az erdélyi szászok közt. De a székely nép itt nem állapodott meg. Tovább ment. A Luther hívó szózata által

felébresztett merész szellemök erősebb volt annál, minthogy eltűrhetette volna azt a korlátot, a melyet Luther az „augsburgi confessióban“, vagy Kálvin a „helvét confessióban“ és „a genfi kátéban“ az emberek lelke elé állított. És így ők készen voltak egy szabaddabb szellemű reformra. Csak új lökésre vártak. Harvard nem az egyetlen hely, a hol az antitrinitarismus a nemzeti élet és művelődés legnemesebb phasisaival kapcsolatban áll.

„A Mediciek udvara és Vicenza egy sereg lelkes antitrinitariust idéz fel lelkünkben a reformatio legelső tizedeiből, milyenek: Camillo Renati, Negri, Vergerio, Ochino, Gribaldo, Blandrata, Alciati, Gentili, Buzali, Monte Chiaro, Treviso, Paruta, Fell, Ruego és a két Socinus. A híres spanyol orvos, Servét Mihály, a ki Schweizban máglyán halt meg, s Hetzer és Bassen, a kik a hóhér bárdja alatt vértettek el, csak kevés részét teszik az unitárius vértanuk nemes seregének. Az altdorfi egyetem tanárai erősen át voltak hatva a crypto-socinianismus által. Sőt én ezt a helyet az akkor elitélt unitárius eretnekség Alma Materének nevezném, és hajlandó vagyok hinni, hogy nem anynyira Lengyelhonból, mint inkább innen hatott át az unitarismusnak az a phasisa, a melynek első vértanuja Dávid Ferencz volt. Rákov, a mely anynyira jeles volt, hogy Sarmatia Athenjének nevezték, földig lerontatott a jézsuita nyereg alatt levő kormány parancsára, csupán azért, mert e fekete seregnek czélja volt kiirtani az unitarismust Lengyelhonból. Ilyen formán az emberek lelkei mindenütt elő lettek készítve annak elfogadására. Az új lökés sem késett soká Erdély részére. Zápolya János, erdélyi fejedelem, Izabella lengyel hercegnőt vette nőül, a ki férje udvarába egy antitrinitariust, Blandrata Györgyöt, hozott bé magával udvari orvosnak. Az éles eszü, de nem elég szilárd jellemű Blandrata itt oly kedvezőnek találta a talajt, hogy nyilvánosan kezdette terjeszteni a Socinus nézeteit. Dávid Ferencz, a ki elébb róm. katolikus pap, később lutheranus püspök, még később református püspök volt, végre sokkal következetesebb unitárius lett Socinusnál, a menyinyiben ez utóbbi Krisztusnak eleve létezését és imádását tanította, az elébbi pedig azt állította, hogy az imádás egyedül Istent illeti, és Krisztust imádni anynyi, mint Isten iránt engedetlennek lenni. Dávid a gyulafehérvári vita után egy napon Kolozsvárt, tordautcza szegletén, egy kerek kövön, hatalmas prédikációt tartott, s ebben oly meggyőző erővel mutatta fel az evangelium igazságait, hogy az őt hallgató nép vállaira véve vitte

bé őt a piaci kath. egyházba, s kérte, hogy folytassa ott unitárius szellemű szónoklatát.

„Dávid megtérítette a fejedelmet, János Zsigmondot is, tanácsosaival együtt, s az érintett templom rendes, törvényes úton az unitáriusoknak adatott át. Az unitáriusok nem sokára anynyira szaporodtak, hogy 425 ekklezsiájok, 11 felsőbb iskolájok és két püspökük lett. Az erdélyiek püspöke Dávid Ferencz volt, a magyarhoniaké pedig Kárádi Pál, temesvári pap. A mi a magyarhoni unitáriusokat leginkább jellemzi, s éles ellentétben áll azon idők szellemével egyebütt, az, hogy e nagyszerű reform ott békében ment végbe. Az unitarismus 1568-ban törvényesen elismertetvén, egyenlő lábra állítottatott a katolikus, lutheranus és kálvinista egyházakkal. Az unitárius király teljes lelkiismereti szabadságot adott alattvalóinak, s a királynak ez elhatározását törvénybe iktatta az erdélyi országgyűlés. Ha már most elgondolom, hogy mindez ezelőtt 200 évvel történt, abban az időben, a mikor egyebütt a legszabadabb gondolkozásu fejedelmek nem mentek tovább a „cujus regio, ejus religio“ elvénél, a bámulat lep meg amaz idők magyar unitáriusainak szabad szelleme felett. Ők valóban méltók voltak ahhoz a nemes jelmondatához, a mely Kolozsvár kapuja fölé volt írva:

„Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia, nec virtus altius ire potest“.

„Ámde mindezek mellett létezett felekezeti féltékenység is, hasonlóan ahhoz, a minő még ma is létezik Amerika és Anglia felekezetei között, úgy hogy a mikor nekem e történeteket Simén Domokos elbeszélte, azt képzeltem, mintha Ellis „Half Century of the Unitarian Controversy in New England“ czimű művének magyar fordítása feküdt volna előttem. Azonban daczára a jézsuita törekvéseknek a béke újra helyreállott. A János Zsigmond uralkodásának csupán egyetlen foltja van, az t. i. hogy elnézte, hogy a Blandrata és Socinus párt Dávid nemes szelleme elé akadályokat gördítsen. E körülmény szépen le van írva Dr. Reesnek a „Rákovi káté“ fordításához adott előbeszédében. De minthogy ennek elbeszélése sokkal több időt kíván, mintsem itt el lehetne mondani, legyen elég csak anynyit emlitenem meg, hogy Dávid, Blandrata és a kolozsvári socinián érzelmű papok részéről sok üldözésnek lett kitéve a Krisztus nem imádásáért. Különösen Blandrata és Socinus gonoszul bántak vele, őt mint újítót Batori Kristóf előtt bévádolták, a minek az lett a következése, hogy börtönbe vettetett

és ott meg is halt. Fogságának helye a dévai vár, ugyanaz az unitáriusoknak, a mi Wartburg a protestánsoknak; s Dávidnak neve ott csillog vértanuink koszorujában, történetünk évkönyvének lapján a Servét és Priestley nevei mellett.

„Blandrata Dávidnak Judása vala. Árulása után visszatért Lengyelhonba, s ott megöletett. De ő nem az igazság vértanujaként halt meg, hanem unoka-öcscse fősvénységének lett áldozata.

„János Zsigmond nőtlenül halt meg. A fejedelmek, a kik utána következtek, idegen vallásuak voltak, s a vagyonos nemesség a fejedelem vallására tért, csakhogy annak tetszését megnyerje. A szegényebb osztály hű maradt hitéhez és a lelkiismereti szabadság szent ügyéhez. De épen ezért sok igaztalan gyanusításnak, sok jogtalan erőszakos üldözésnek, kifosztásnak lön kitéve az erdélyi fejedelmek alatt. Az osztrák ház alatt sem volt jobb sorsuk. Ez alatt fosztották ki őket vagyonukból; vették el tőlök karhatalommal Kolozsvárt iskoláikat, jószágaikat, nyomdájukat, s templomaikat. Ez alatt történt, hogy egy erdélyi róm. kath. pap panaszt emelvén Bécsben az unitáriusok ellen, a következő igen jellemző érvekkel indokolta kérelmét, melyben az erdélyi unitáriusok elnyomásáért folyamodott: „az unitáriusok jó gazdák, szorgalmas, erkölcsös, becsületes emberek, családai és az állam iránt tartozó kötelelességeik teljesítésében hivek, mindazáltal el kell őket nyomni, mert becsületes életök által éles ellentétet képeznek a kevésbé tiszta életű katolikusok ellenében, s ez szomszédai előtt igen ajánlja kárhözatos tanaikat“.

„E nemes gondolkozásu, s tiszta és egyszerű életű emberek, kik nem anynyira saját érdekekben egyesültek, s keresik a szabadságot, hanem azért, hogy Isten akaratát teljesítsék, ezek bizonyosak voltak a felől, hogy idővel legyőzik a pápa fekete hadseregét.

„Kolozsvárt az unitáriusok Consistoriuma tanács-termében egy szerény emléket láttam, a mely Zsuki Lászlónak, egy erdélyi nemesnek, emlékére van felállítva. E derék nemes férfi 1741-ben született és tanulmányait az unitarium collegiumban 1760-ban végezte bé. Tanulásának bevégezése után életét kizárólag hazája, s az ő és a mi egyházunk felvirágoztatása érdekének szentelte. Midőn 1792-ben történt halála után végrendeletét felbontották, kitünt, hogy azért maradt nőtlen, hogy egész vagyonát egyházának hagyhassa. Végrendeletében 80 ezer forintot hagyott egyházának, a mi Kolozsvárt részben az unitarium collegiumnak, részben más épületeknek

felépítésére lón fordítva. Farkas Sándor, a ki önöket 1832-ben meglátogatta, s Brassai, a kolozsvári egyetem prorectora, kivel Londonban 1871-ben találkoztunk, s ki nemes jelleme és mély tudománya által mindazok becsülését megnyerte, a kik őt ismerik, méltó utódai Zsukinak,

„A mint láttuk, az emberi szellemnek Róma bilincseiből való kiszabadítása nemes gyümölcsöket termett Erdélyben. Igy történt nyugoton is. Luthernek kezdeményezése felébresztette azt a szellemet, a mely önök atyáit ez országba üzte. Ezeknek független egyházaiból állott elé aztán a politikai szabadságnak az a szelleme, a mely az atlanti tengeren áthatva, Frankhon régi kormányformáját összetörte, s közép Európa ingadozó államait ellentálatlan erővel járta át. E szellemnek eszköze, Bonaparte Napoleon, midőn Bécsset elfoglalta, felszólította a magyarokat, hogy csatlakozzanak hozzája megboszulni a rajtok elkövetett jogtalanságokat. Felhívása szerint, „ő a magyaroktól semmit sem kíván, csak azt akarja látni, hogy szabad és független nemzetté legyenek.“ De ök miként Erdély aranytermő szikláit, szilárdan maradtak, miként Tokaj finom bortermő talaja nemesen viselték magukat, s legjobb vérorokot ontották a trónért, a mely a magyarokat soha sem szerette. És mivel jutalmazta a kormány a magyarok lovagiasságát? Ellenséges indulattal. Austria eladván saját szellemi szabadságát a pápának, s félve attól a néhány unitárius egyháztól, a melynél, miként az örök tüznél, mindig új életre éled a szabadság fáklója, tovább folytatta ellenök hiu törekvéseit, mig végre Frankon és Olaszhon Solferinónál, s a Moltke és Bismark vas keze Sadowánál megtanították arra, hogy élete egyedül attól függ, ha magyar alattvalói iránt igazságos lesz.

„Az ángol és ámerikai unitáriusok soha sem láttak adományuk után szebb eredményt annál, a mit Tagard Eduárdtól küldöttek a székeleyeknek azok legnehezebb körülményeiben. Az ő apostoli útja első sugara volt annak a világosságnak, a mely egy új nap hajnalát hirdeté. A szabadság napja, melyben ez emberek erősen hittek, arany sugarakat lövel most a Kárpátok ormaira. A keresztesek és dánzigi kereskedők egykori útja az Indiába vezető jövő vasút helyét jelöli. Ama várszerű templomok falai, a melyek között a székeleyek és szászok egykor legdrágább javaikat védték a törökök és tatárok ellen, most a gőzgépek füttyeit visszhangozzák, s az egykor kincses Kolozsvár, mint Erdély egyeteme, mint a nyugoti művelt-

ség tovább terjedésének öre, biztosítóka, bölcseséget fog szórni Ázsia belsejébe, a mely sokkal többet ér minden földi kincsnél.

„Bostoni nők és férfiak! akarják-e önök ez új keleti Bostont segíteni, hogy dicső rendeltetésének megfeleljen? Akarnak-e önök keresztstüléi lenni a székelyföld e missionáriusainak, a kik, mig az önök gyermekei magasan lobogtatják a művelődés, igazság és nemesebb emberiség zászlóját a csendes tengeren át, egykor, ha velök találkozna, elmondhassák: mi ama professorok tanításai által lettünk apostolokká, a kiknek állomásait önök ámerikaiak alapították Kolozsvárt?

„Az unitárismus missionárius hit, következőleg ihletve kell lennünk mindnyájunknak, hogy szorgalmunk gyümölcsével adózzunk a szellem működésének.

„Egyébiránt az általunk követendő módszernek különböznie kell amaz emberekétől, a kik ezereket költenek arra, hogy China pogány lakóinak és a Sandwich szigeti benszülötteknek az athanasiusi hitformát megtanítsák, s aztán milliókat nyernek meg az által, hogy őket demoralisálják. Nálunk a világi férfiaknak és nőknek is épen ugy meg kell tenni a magokét, mint a felszentelt papoknak.

„Az Isten koronként fényes alkalmakat nyújt arra nézve, hogy az ő munkáját végezzük. Az erdélyi unitáriusoknak felelevenedő reményeik közepette való felsegítése egyike ez alkalmaknak. Akarják-e önök ez alkalmat felhasználni? vagy füleiket bédugva kevésbé felvilágosodott egyházakra bizzák, hogy amaz időre előkészüljenek,

„Mely jöni fog, habár évek nagy során túl,
Midőn az igazság ege szépen tisztul,
Midőn pompás dómok magasló csúcsain
S a legmeszszibb koral-szigetek partjain
Azon egy ima száll a rezgő légen át,
Mely a fiu által imádja az Atyát“.

Morison S. Róbert ur beszéde.

„Ámbár az unitárismus elvei a reformáció után nem sokára erős gyökeret vertek Lengyelhonban és Erdélyben, mindazáltal ez elvek, amaz időkhöz képest, igen szabadok levén, csak hamar kiirtattak az elébbi országból, és csak az utóbbiban, a Kárpát hegylánczai között találtak menedéket. Itt névleges elismerés mellett, de igen gyakran tényleges üldöztetések közepette, fenmaradtak a mai na-

fig. Egyházaik száma egykor az öt százat megközelítette. E szám később majdnem százra apadt. Azonban az utóbbi évtizedek alatt az unitáriusok száma 28 ezerről két anynyinál is többre szaporodott. Az egykori Erdély területe körülbelől egyenlő New-Hampshire, Vermont és Massachusetts államaink területével. A sok különböző faju és nyelvű nemzetiségből, a melyek századokon át együtt éltek, s még sem elegyedtek össze, unitáriusok csupán a magyarok és székelyek közt vannak. Nyelvök a magyar. A székelyek is a magyar fajhoz tartoznak. Csakhogy ők néhány századdal korábban jöttek ki Ázsiából, s magukat Atilla utódainak tartják. Ezek között van mintegy 50,000 unitárius, tehát az unitáriusoknak öt hatod része. A székelyföld Erdély keleti felében van. Lakói egyszerű földmivesek, a kik a mi nyugoti nézeteink szerint még primitív állapotban vannak. Egy egész hónapi útazásom alatt közöttök nem láttam gőzgépet sehol. Oly complicált gépet is csak egyszer láttam, a milyen egy fonó kerék. Nálók a nők orsóval fonnak a guzsalyról, s az orsót kezeikkel pergetik. Azt hiszem, hogy egyetlen egy unitárius egyház sincs köztelen a vasút mellett, és kevés faluban van posta-hivatal. A székelyek nagyon büszkék arra, hogy ők mindig szabadok voltak. Ez állításnak csak oly országban van meg a maga teljes értelme, a hol, mint nálók, a Kossuth idejéig, a polgárok nagy része jobbágy volt. E szabadság szerető nép az, a mely között a mi vallásunknak legszilárdabb követői voltak. A nemesség a fejedelmi udvar vallása szerint változtatta a maga vallását, s most nagy részben római katolikus. De a derék földműves osztály szilárdan megmaradt az unitarismus mellett, mindazon üldözések daczára, a melyek egészen a mult évtizedekig tartottak. Most már szabadabb, alkotmányos kormányuk van, s ez alatt szebb jövő látszik nyilni számokra. Az a buzgóság, a melylyel a földmivesek vallásukhoz ragaszkodnak, megczáfolhatja egyfelől azt a vádat, a mely szerint azt hozzák fel némelyek az unitarismus ellen, hogy az az ész vallása, s nem a szívé; másfelől megszegyenithet minket, hogy missiói törekvéseink oly kevés eredményt mutatnak fel. A vallásnak a népre való hatása eredményét azonnal észreveheti az ember, a mint egy unitárius faluból egy katolikusba menyen. Mindkettő ugyanahoz a fajhoz tartozik, egyforma ruhában jár, egyforma háza és telke van. Azonban a protestáns székely falvakban nagyobb a tisztaság.

„E néposztály az, a mely közt az unitarismus Magyarhonban

leginkább terjed. S ez oly jelenség, a mit mi nyugotiak nem értünk egészen. E jelenség a magyar földmives nép természetes józan eszét jelzi. Magyarhonban a nevelés és isteni tisztelet együtt járnak. Minden egyházközségnek épen úgy meg van a maga iskolája és iskola-tanítója, mint meg van a maga temploma és papja. A pap és iskola-tanító rendszeren a legkiképzettebb emberek az eklézsiában. S ez embereknek ez elkülönített falvakban bizonyos fontossága, s tán nagyobb befolyása van, mint a mi új ángliai papjainknak. De az unitáriusok nevelési rendszere nem szorítkozik csupán a falusi iskolákra. Nekik ezeken az eklézsiák által fenntartott iskolákon kívül van Erdélyben Kolozsvárt egy theologiai akadémiájok, és főgymnasiumok, s Tordán és Székely-Keresztúron egy-egy elemi iskolával kapcsolatos középtanodájok. A mint én a róm. katolikus, kálvinista és görög egyházak több tagjától hallottam, ez iskoláik a legjobbak az országban. Ez idegen felekezetbeliek állítását igazolja a következő tény. Ámbár minden felekezetnek megvannak a maga iskolái, mindazáltal Tordán a mult iskolai évben a 177-re menő tanulók közül csupán 87 volt unitárius. Tehát a tanulók nagyobb része nem volt unitárius. Hogy az ember egyik felekezetnek a másikra való befolyását teljesen érthesse, arra nézve tudnunk kell, hogy jóllehet ott a különböző felekezeteket elválasztó határvonal sokkal élesebb, mint nálunk, — mindazáltal közöttök sokkal nagyobb a keresztény türelem és szeretet, a mit a mindennapi életben egymással szemben tanusítanak, mint nálunk. Ezért a külön egyházak tagjai a legjobb egyetértésben és békében élnek. Útazásom alatt majdnem mindig az unitáriusok vendége voltam. Azonban ritkán történt, hogy vagy egy kálvinista, katolikus, vagy talán görög egyházbeli ne lett volna azok közt, a kik engem fogadni öszszegyültek. S ezek épen oly szivességet tanusítottak irányomban, mint az unitáriusok. Hogy két vallásos felekezet miként élhet együtt a legnagyobb egyetértésben, annak legmeglepőbb és legbámulatra méltóbb példájára Fiafalván akadtam, a Székelyföldön. E falunak egy része unitárius, a másik kálvinista. De e két felekezetnek, a melyek mindenikének külön iskolaháza, papja és tanítója van, csak egy temploma van. Mindkét felekezet itt tartja a maga isteni tiszteletét minden vasárnap. Hogy ez a közösség mikor és hogy keletkezett, annak végére járni nem tudtam. Mindaz, a mit megtudhattam az, hogy mind a két felekezetnek külön urvacsorai asztala, orgonája és harangja van, s hogy

ők mindig együtt éltek és a közös templomot a legszebb egyetértéssel használták. Egy más helyen, az aranytermő Abrudbányán, a forradalom alkalmával elpusztult az unitárius templom is, a kalvinista is. Azóta csak az unitáriusok tudták felépíteni templomukat. És ők szívesen átengedték azt használat végett háromság-hívő szomszédaiknak. E két egyház közt létező barátságos érzelem minden egyébben is feltalálható, a hol csak theologiai nézeteik összeütközésbe nem jönnek. Ily viszonyok közt egyik felekezet nagy befolyást gyakorolhat a többiek közt.

„Ilyen formán az unitáriusok mindenfelé ismeretesek voltak jó iskoláikról. De ámbár nekik aránylag jó iskoláik vannak, ez iskolák még sem olyanok, a milyeneknek lenniök kellene. S ezt senki sem érzi és tudja jobban, mint ők magok, különösen pedig azok, a kik azokra felügyelnek. Iskola-épületeik a tordai kivételével jók és szilárdak. De a mire nekik legnagyobb szükségök van, az a tanító erő. Iskoláikat nem láthatják el kellő tanerővel, mert nincs elég pénzalap rendelkezésükre. A tandíj, a mit ők a tanulóktól bévesznek, anynyi mint semmi: évenként két forint; úgy hogy a tanító erő fizetését egészen a közpénztárnak kell fedezni. A közpénztárnak évi összes bévetele körülbelől csupán 18,000 frt. Ebből kell fedezni a három elemi iskola, a három gymnasium, a theologiai akadémia tanárainak és a püspöknek fizetését. Egy professornak évi fizetése 660 frt, szállás-pénz 180 frt, összesen 840 frt. De ily csekély fizetés mellett sem tudnak elég tanítót tartani. Innen némely tantárgyat, a mit pedig tanítaniök kellene, nem taníthatnak. Ily körülmények közt az idősebb tanulókat tanításra használván, tőlök veszik el azt az időt, a mit ezeknek tanulásra kellene szentelniök. Csupán ez okból van nekik szükségök pénzre. E tekintetben nekik a pénz igen jó szolgálatot tehetne. A brit és külföldi unitárius társulat, a melynek évi jövedelme körülbelől 30,000 frt, többet teszen egy magyar tanulónak a Manchester New Collegeban való évenkénti segélyezésével, a menyenyibe nekünk Kolozsvárt egy professor fizetése kerülné.

„Mielőtt valamit az ők segélyezésükre nézve tennénk, aval a kérdéssel kell tisztába jönnünk, hogy mekkora az az összeg, a melyet ők évenként a közszükségekre aláírnak. A mikor Kolozsvárra értem, legelőször is e kérdést intéztem hozzájuk. S megvallom, nagyon kellemetlenül lepott meg, midőn kérdésemre azt a feleletet kaptam: „semmit“. Úgy éreztem, hogy ha az emberek nem érdek-

lódnek saját ügyök iránt annyira, hogy azért ők magok is tegyenek valamit, akkor nincs joguk másoktól segédelmet fogadni el. Ezt én a Székelyföldre utazásom előtt gondoltam. Midőn utazásomból Kolozsvárra visszazatértem, egészen másként éreztem és gondolkoztam. S most csak egyszerűen azt kérdem önöktől: mennyire menne az amerikai unitárius társulat évi bévétele, ha az aláírók közül kizárnák azokat, a kiknek semmi egyéb jövedelme nincs birtoka természeténél, a mely maga is oly kicsi, hogy saját családjá megmívelheti? Ez a székely unitáriusok helyzete. Inkább bámuljuk mi őket azért, hogy egyházaikat minden missiói segély nélkül fentartják, mintsem hibáztassuk, hogy nem tesznek azért is, a mit itt az állam teszen érettünk. De ha önök még most is kételkednek, hogy ez emberek nem viselik eléggé szívökön az ők vallásukat, egy tényt újítok fel önök emlékében, a melyre ma este vonatkozás történt. Midőn Magyarhon 1857-ben még Austria kényuralma alatt állott, egy rendelet érkezett Bécsből az unitáriusok Consistoriumához, a mely szerint ha tanáraik számát és azok fizetését meg nem szorítják, iskoláik vagy bészaratnak, vagy a kormány, — az az, a jésuiták — felügyelete alá helyeztetnek. Ez emberek megmutatták ekkor, hogy mennyire becsülik az unitarismust; mert megrótták magokat, megterhelték birtokaikat, s 134,000 forintot gyűjtöttek össze Erdélyben. Segélyért folyamodtak angol és amerikai testvéreikhez is. Az angol unitáriusok küldöttek is nekik 12,000 forintot. És mit tettünk mi? Az amerikai unitárius társulat hosszas fontolgotás és halogatás után körlevelet bocsátott ki, a melyben az egyházakat segély-adásra szólította. E közben amaz évben a pénzzavarok békövetkeztek. A társulat kezelő bizottmánya elébbi intézkedését újra tárgyalás alá vette, s azt határozta, hogy ez ügyet bizonytalan időre elhalasztja. Vajon nem kötelességünk-e, hogy tegyünk most valamit azért az ügyért, a miért akkor semmit sem tettünk? Vagy csupán oly helyi jelentőségűek előttünk az unitarismus igazságai, hogy nem törődünk távoli testvéreinkkel, s megelégszünk, ha itthon magunk között valamit tehetünk azok érdekében?

„Ezek az emberek bizonyára testvéreink nekünk. Történetők merőben különbözik a miénktől. És mi semmit sem tudunk azokról az üldöztetésekről, a melyeket ők átéltek. De theologiai álláspontjuk épen az, a mi a miénk. Egyházi szervezetök nagyon különbözik a miénktől. Az övék a monarchiai szervezetnek, a miénk a köztársaságinak felel meg. Azonban az övéknek

ezélja épen az, a mi a miénknek. Társadalmi életök nem olyan minden tekintetben, a mint mi azt ohajtanók. A vasárnapnak világias ünneplése ellenkezik a mi puritán nézeteinkkel. De melyik az az ámerikai egyház, a melynek tornyából a harangok imára hívják az embereket napfelkelte előtt, mielőtt azok napi munkáikhoz fognának? Egy unitárius egyház sincs Erdélyben olyan, a melyben művesnapi isteni tisztelet ne lenne. Meglehet, hogy önök előtt kevésnek tetszik, hogy ők évenként csak négyszer vesznek úri vacsorát; de melyik egyházunkban élnek egyszerre öt százan úri vacsorával, mint nálók? Ámbár különböző fajhoz tartozunk és külön szokásaink vannak, mindazáltal mi sokat tanulhatunk tőlök, ők is tőlünk.

„Mi keveset tudtunk eddig rólok. Azonban nem szabad az ők rólunk való ismeretöket onnan itélnünk meg, hogy mi mit tudunk felőlök. Vezér-férfiaink neve és álláspontja ismeretes előttök. Olvassák folyóiratainkat és hirlapjainkat, sőt igen sok czikkünket le is fordítják és kiadják folyóiratukban. Sok székely birtokos polczán láttam már a Channing munkáit, melyeket ők az ámerikai unitárius társulat segélyével magyar nyelvre fordítottak. Anynyi érdekeltséggel kellene tehát nekünk is viseltetnünk irántok, a menyynivel ők irántunk viseltetnek.

„Mielőtt beszédemet bévégezném, megragadom az alkalmat, hogy hálás köszönetemet nyilvánítsam azért a szíves vendégszeretetért, a melyet ők Erdélyben tett hat heti útazásom alatt irántam tanusítottak. Kovács János tanár egész székelyföldi utazásom alatt velem volt. Majdnem minden este új otthont találtam. Azok közül, a kik iránt végtelenül le vagyok kötelezve, egyedül főtiszt. Kriza János urat emlitem meg, a kinek szivessége és útasításai hasznossá és kellemessé tették útazásomat. Sajnálom, hogy eljöveletem óta családját bánat lepte meg. Útazásom bévégeztével a kolozsvári unitarium Consistoriumba vezettettem, a mely szíves üdvözlétét küldi önöknek általam. Én mint ismeretlen mentem hozzájuk. ők csupán anynyit tudtak rólam, hogy ámerikai és unitárius vagyok. De ezt tudták, s ez elég volt nekik arra, hogy értem mindent megtegyenek. A mit értem tettek, azt megtették volna ők bármely más emberért is, a ki közülünk látogatásukra ment volna. Ha én egyedül voltam oly szerencsés, hogy szivességöket élvezzem, ez nem egyedül engem illet, hanem illeti önöket mindnyájokat; és az irántok való hála mély érzetében osztozzék velem mindenki, a ki előttök nem más, mint én voltam, egyszerüen ámerikai unitárius.

T. Hale E. E. ur észrevételei.

Hale ur beszédét a pesti országgyűlés leírásával kezdette meg, megemlékezvén különösen Jókai Mórról, mint Magyarhon nagy regényírójáról és Deák Ferenczről, mint a magyar nemzet vezérééről. Elbeszélte, hogy szerencsés volt Deák Ferencznek bé is mutattatni, ki nagy elismeréssel szolt előtte Ámérikáról, s kijelentette, hogy Magyarhon nagyon sokat köszönhet Ámérikáknak; a mit (Hale ur) csak akkor értett meg, midőn elolvasta Deák Ferencznek az egyház és állam közötti viszonyról tartott beszédét. Ebből a beszédből meggyőződött arról, hogy Deák Ferencz nagy gonddal tanulmányozta az ámérikai intézményeket, s nagyra becsüli az ámérikai államokban kifejlett viszonyokat. Megjegyezte beszédében, hogy Deák Ferencz nem protestáns, hanem róm. katolikus vallásu. Ezután élénk színekkel ecsetelvén a magyaroknak nemzetiségök iránti lelkesültségét, beszédét így folytatá:

„Igaz, hogy az unitáriusok száma Magyarhonban nem igen nagy, de azért nem csekély befolyással bírnak. A mi testületünk saját hazánkban is oly kicsiny, hogy lehetnek, a kik azt figyelemre méltónak se tartják. De azért felekezetünknek irányadó szellemét mindenütt fel lehet ismerni. Példa erre a mi nevelési rendszerünk, melyet egyik állam a másik után sajátít el.

„Az én ítéletem szerint a magyarhoni unitáriusok épen azt az állást foglalják el hazájokban, a melyet mi foglalunk el saját hazánkban. Egész Magyarhon lelkesül a népnevelésért, s a felvilágosodás terjesztéseért, és a mi erdélyi testvéreink nem tartoznak az utolsók közé. Hogy Fretwell urnak igen gyönyörű hasonlatával éljek, ezek az emberek eleitől fogva oly kitartással ápolták keblökben a Vesta szent tüzét, hogy a szabadság fáklyája annál újabb meg újabb lobbot vetett, valahányszor a jézsuiták, s ennek befolyása alatt álló uralkodók azt kioltani igyekeztek. És most egész Magyarhon — a katolikusok, göröghitűek, lutheránusok, kálvinisták és zsidók — egyaránt versenyeznek egymással a szabadság zászlója lobogtatásában.

„Ily viszonyok között, miért akarunk mi a számra fektetni súlyt, s ha mégis ezt tekintetbe vesszük, miért akarjuk az erőt a számhoz mérni? Ama bizonyos felső szobában csak 120-an voltak, de hogy Isten ezeknek erejét nem rosszul mérte meg, a következők megmutatta; mert ezek elégséges erővel bírtak arra, hogy a vilá-

got megmozdítják. Igen, mert azon 120 férfuban és nőben meg volt a missionáriusi lelkesültség. Ezek nem várták azt, hogy egyházuk terjedést vesz, ha az embereket azon kívül elhanyagolják. Nem elégedtek meg aival, hogy mint kovász csak Jeruzsálemben működjenek. Nem vártak arra, hogy majd Róma missionáriusokat fog hozzájuk küldeni, hogy megkérdjék tőlök: „Hogy fogunk mi a mi állatiasságunkból kivergődni?” vagy hogy Egyiptom missionáriusokat fog hozzájuk küldeni, hogy megkérdjék tőlök: „Hogy fogunk mi a mi babonáságainktól megszabadulni?” vagy hogy Görögthon missionáriusokat fog hozzájuk küldeni, hogy megkérdjék tőlök: „Hogy fogunk mi a mi élvsovár természetünkől kivetkezni?” Miniket most e kényelmes politika követésére hívnak fel a legjobb és legnemesebb emberek. Szerencsénkre azonban azokat ily kísértés nem tántoritotta meg. Ők a keblökben nyilatkozó szózatnak engedelmeskedtek, mely azt parancsolta, menjenek ki a világba és prédikálják az evangeliumot minden teremtménynek.

„Ha mi ezt a szózatot halljuk, ki kell választanunk a helyet, hogy hová menjünk, vagy hová küldjünk. És én a legjobb meggyőződéssel mondom, hogy a világon nem ismerek oly helyet, a hol a mi segélyünk, bármily kevés legyen is az, okosan nyújtva, nagyobb hasznot eredményezzen, mint a magyarhoni unitáriusoknál. Legyen szabad néhány szóban megmondanom azt is, hogy miért?”

„Először, én megvallom, hogy bennem igen élénk az érzés, mely arra indít, hogy hálával viseltessem azon emberek iránt, a kik egy látható testület, a prófétáknak és vértanuknak tisztes sora által fentartották az összeköttetést azon 120 egyénből álló ós egyházzal. Nekem mindig rosszul esik és boszant, mikor azt hallom, hogy az emberek a mi vallási történetünket csak Priestley-től vagy Channingtől kelteznek. Csak ma reggel történt, hogy néhány ember ismételte előttem egy orthodox papnak ama nyilatkozatát, a ki így szólt: „Lehetséges-e, hogy ezek az unitáriusok oly tudatlanok lennének, hogy még azt se tudnák, hogy nekik történetök van?” Én büszke vagyok rá, hogy nekünk történetünk van. És örvendek rajta, hogy hálámat nyilváníthatom azon egyének utódai iránt, a kik a legsötétebb korszakokban is fenlobogtatták a mi zászlónkat.

„S nem is csak az erdélyi unitáriusok azok, a kik iránt mi hálás érzelmeinket kifejtteni tartozunk. Pesten beszélgetve egyikével ezen derék férfiaknak a nagy munkáról, melyen most Magyar-

hon fáradozik, így szólott hozzám: „Oh uram, mi jól tudjuk, hogy 50 évvel önök után vagyunk. Önök Angliában és Amerikában a 17-ik évszázban elkészítették országútaikat, szervezték iskoláikat, s azon alpra fektették a közigazgatást, a melyen mi most fáradozunk. De tudja-e ön, hogy mi mit tettünk addig, míg önök ezeket mivelték?“ És ekkor lelkesült arczczal folytató, a melyet én leírni nem vagyok képes: „Mi ez egész idő alatt önöket oltalmaztuk a törökök ellen“. És ez ugy is van. Innen lehet kimagyarázni azt, miért találta Morison ur az unitárius iskolaházakat és unitárius templomokat várfalaktól kerítve. Én a magam részéről szerfelett örülök azon, hogy a 17-dik évszázban egész Európa nem lett azzá, a mi északi Afrika, vagy a szent Pál idejebeli Macedonia ma. Én tehát örömmnek tartom megragadni az alkalmat, hogy hálaomat nyilváníthassam azon egyének utódai iránt, a kik megmentvén Európát e szerencsétlenségtől, arra vannak hivatva most is, hogy keleti Európában a civilisáció terjesztői legyenek.

„Hanem ez nem a puszta érzelem dolga, s nem is csak úgy beszélek arról, mint valamely érzelmi dologról; mert én is a 19-ik évszáz gyermeke vagyok és ezen század utolsó felében szólok. Azt akarom mondani, hogy én is haszonkereső vagyok, s ha ebből a szempontból azt a kérdést teszem magam elébe, hogy hol tudok pénzünkkel legtöbb hasznot tenni? őszintén megvallom, hogy én nem ismerek helyet, a hol az ember oly védfalat emelhetne a jézsuíta had ellen, a mely most a római egyházat vezeti. Én azt hiszem, hogy ezen védfalat felemelni a legelső kötelességnek kell ismernie minden embernek, a ki igazán hisz a szabadságban, és ohajtja, hogy a szabadság az egész világon elterjedjen. Ezt azért mondom, mert — ha helyesen ítélem meg Magyarhont, valamint Európa többi részét — Magyarhon az egyetlen ország, a hol a hű katolikusban hazája szeretete nagyobb, mint a hét-halmu város szeretete. Magyarhonban semmi kétségem benne, nagyobb a hazaszeretet. Magyarhonban egynéhányan a legmagasabb rangu püspökök közül vezérkedtek az Austria, ezen jézsuíta uralom megdöntése ellen folytatott küzdelemben. Maga Deák Ferencz, a kiről az imént mondtam, hogy az állam és egyház elválasztásán működik, katolikus hitű. A mi pesti unitárius értekezletünken, egyike a jelenvolt tagoknak báró Orbán Balázs, a magyar parlament tagja, szintén katolikus volt, és azért lépett ki a katolikus egyház kebeléből, s azért csatlakozott a mi egyházunkhoz, mivel egy oly testülethez

vágyott, a hol az emberek az Isten atyaságát és az emberek testvériségét hiszik. Én nem állítom, hogy a számoknak nagy bece van. De ha Magyarhon egyházi állását számokban tekintjük meg, át kell önöknek látni, hogy minő erőt kölcsönözhet az egész szabadelvű pártnak a magyarhoni katolikusoknak hazájok iránti lojalitása. Kerek számokban beszélve, Magyarhonnak fele, hét s fél millió lakó róm. katolikus hitü, a más hét s fél millió megoszlik a görög, lutheránus és kálvinista egyház között. Aztán ott van ez a maroknyi, alig 65 ezerre menő unitárius sereg. Maroknyi sereg? Igen, de ez a maroknyi sereg egy maroknyi szem lehet a hegyek tetején, s annak gyümölcseiből egy Libanus nőhet. Önök megítélik egy oly terület erejét, a mely mindig hitt az emberek jog-egyenlőségében! Önök megítélik, minő hivatása van azoknak, a kik az unitárius vallás eme sarkelvét: „Tiszteljetek minden embert“ lobogatják zászlójukon. Meglehet, hogy én csalódom feltevésben, de nekem úgy tetszik, hogy ezek a mi barátaink ott Magyarhonban az ország erkölcsi és társadalmi állapota javítása nagy küzdelmének élén állanak. Ugy találtam, hogy a mi lelkészeink és tanáraink tiszteletre méltó állást foglalnak el a magyarországi protestánsok között. A Kolozsvárt felállított magy. kir. egyetem megalapításakor az első rector választás egy unitárius férfura esett, ki elébb a mi iskolánknál volt tanár. A Dr. Channing értekezését a „munkás néposztály emeléséről“, a mint nekem mondták Pesten oly egyének, a kik nem unitáriusok, több újságban kiadták és felolvasták oly községekben, a hol nem lagnak unitáriusok, s ezeknek sem templomuk, sem papjuk nincs. Nekem nagy örömet okoz az a tudat, hogy a mi hitünk sorsosaival szivesebben kezet fognak a miveltség terjesztésében más hitűek Magyarországon, mint itt nálunk közülünk bármelyikkel a más vallásuak. Mindez természetes eredménye az ők háromszáz éves történetöknek.

„Mindezek rám nézve elég meggyőző indokul szolgálnak arra, hogy szivemből kívánjam, hogy mi Ámerikában tegyünk valamit a magyar unitáriusok iránt, mi által kimutathatjuk, hogy mi érdekel viseltetünk azok iránt, a kik 300 év óta lobogatják a mi zászlónkat, s az iránt tiszteletet szereztek. És a midőn a segítség módjáról gondolkozom, úgy hiszem, helyesen cselekszünk, ha alkalmat nyújtunk érdekelt hitsorsosainknak arra, hogy hazájokban terjesztessék a mi profétáink munkáit, a melyek az ők szükségüknek leginkább megfelelnek. De én többet is szeretnék, én óhajtanám

segélyezni őket tanintézeiteik fentartásában is. Ők számos fiatal embert találnak, a kik örömet magokra vesznek a legnemesebb emberi foglalkozást és örömet lépnek a keresztény papi pályára. Náluk nincs hiány a tanulóban, de a mint Morison ur megjegyzé, tanítóik túl vannak terhelve, és nem tudnak annyit tenni tanítványaikért, mint a mennyit ohajtanának. Kérem önöket, értsék meg szavaimat, ők semmit sem kérnek tőlünk. Ők nem! Ők ép oly büszkék, mint önök. Ők nem akarnak többet kérni önöktől, mint önök kérnének tőlük. Ők csak figyelmeztetnek minket arra, hogy őket segélyezvén az ők munkájokban, iskoláik fentartásában, az igazságnak és szabadságnak teszünk oly szolgálatot, melynek eredménye örökre megmarad. Ezen munkára én a legszívesebben sorakozom s remélem és kérem önöket, sorakozzanak ők is. Uraim, emeljünk egy hálaoszlopot a magyarországi unitárius ősök számára, az által, hogy az utódokat segítsük meg azon munkában, melyre nekik Isten korunkban tért nyitott“.

A gyűlés e beszédek után egy bizottságot nevezett ki a maga kebeléből, egyszersmind fel is hiyta, hogy igyekezzék bóbizonyítani az ámerikai unitáriusok háláját a magyar unitáriusoknak a multban tett működéseierért, s érdekeltségét ezeknek jelen helyzetere iránt. A kinevezett bizottság tagjai a következők: Howe Ward és Putnam Lowell M. aszszonyok, s Lyman T. Arthur, Dr. Morison J. H., Schultz S. Jackson, Emmons L. János, Kidder P. Henrik, Guild E. Károly, Tiszt. Chaney G. L. és Tiszt. Hale E. Éduard urak.

Ime t. olvasók a mult évi pesti nemzetközi unitárius értekezlet folytatása és eredménye Ámerikában. Feleslegesnek tartottuk e beszédeket commentárral kísérni. Ezek a nélkül is világosak, s kétségtelenné teszik előttünk az ámerikai unitáriusoknak hazánk és vallásunk iránti meleg rokonszenvét és érdekeltségét. Mi azt hisszük, hogy midőn két nagy és szabad nemzet unitárius polgárainak szeretettel felénk nyujtott jobbát örömmel ragadtuk meg, ez által a legjobb szolgálatot tettük hazánk és szent vallásunk ügyének. E szeretettel felénk nyujtott segédkezek biztositanak minket a felől, hogy a lelkiismeret szabadságának őseink áldott kezével elhintett mustár-magva közös működésünk által egykor terebélyes fává nő, a melyen a polgári és vallásszabadság áldásos gyümölcsöket megteremhessenek.

S. D.